

KAPITEL 1 / CHAPTER 1¹

STATE OF SOCIAL SECURITY IN DIFFERENT COUNTRIES OF THE WORLD AND WAYS OF ITS IMPROVEMENT IN UKRAINE

DOI: 10.30890/2709-2313.2022-12-02-021

Вступ

У I столітті до н. е. Юлій Цезар після завершення служби запровадив для військових державне забезпечення. На протязі розвитку держав, змінювалася й ідеологія пенсії. Спочатку вона була символом привілеїв та обраності, пізніше набула широкого соціального значення. Протягом майже двадцяти століть кожна держава забезпечувала людей, які завершили державну та військову службу, землею і грошовими коштами. Першим офіційно для всіх працюючих запровадив солідарну державну пенсію канцлер Німеччини, Отто фон Бісмарк у 1889 році. Через 20 років солідарна державна пенсія ведена в Великобританії та Австралії, а Сполучених Штатах Америки - в 30-ті роки ХХ століття. В колишньому СРСР надано народу право на отримання пенсії за віком лише у 1956 році.

Стан системи пенсійного забезпечення впливає на рівень життя однієї з найбільш незахищених верств населення – пенсіонерів. Покращення параметрів функціонування складових пенсійної системи необхідне задля підвищення благополуччя людей похилого віку та інвалідів, впевненості у майбутньому працездатної частини населення України, що сприятиме економічному та соціальному розвитку держави.

На протязі тривалого часу Пенсійний фонд України (надалі - ПФУ) є дотаційним і на покриття коштів ПФ постійно виділяють кошти з бюджету та казначейства.

Проведений аналіз пенсійного забезпечення в Україні (рис.1) свідчить, що переважна більшість пенсіонерів – 4,59 млн людей (41,2%) – отримують від 2,0 тис. грн. - до 3,0 тис. грн. пенсії.

Метою статті є оцінка рівня системи пенсійного забезпечення України, існуючий досвід його в провідних країнах світу і визначення заходів щодо покращення діючої ситуації.

В процесі підготовки статті поставлено завдання:

- вивчити досвід системи пенсійного забезпечення в економічно розвинених

¹Authors: Kaliuha Yevheniia Vasylyvna, Pabat Viktor Olekciouvux

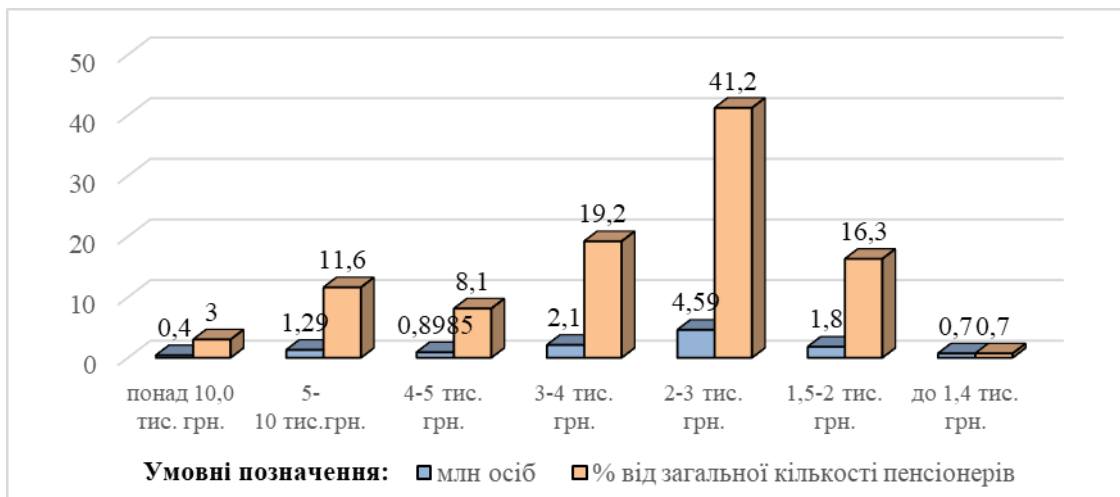

Рисунок 1 – Рівень пенсії сплачених пенсіонерам станом на 01.01.2022р.

країнах Європи;

- внести пропозиції щодо реформування пенсійної системи в Україні.

В економічній літературі систему пенсійного забезпечення досліджували: Гізатуліна Л., Ловінська Л., Медвідь А., Огійчук М., Терехов А., Палій В. та інші, але без її критичної оцінки та пропозицій щодо її реформування.

Предметом дослідження є порівняння, оцінка вітчизняної і зарубіжної систем пенсійного забезпечення та внесення пропозицій щодо її удосконалення.

Теоретичною та методологічною базою є загальнонаукові та конкретно-наукові методи вивчення явищ та процесів, що досліджуються : порівняння діючих систем пенсійного забезпечення; балансового методу - із застосуванням мінімального і максимального розміру пенсійного забезпечення; абстрактно-логічний – надання пропозицій щодо удосконалення другого рівня пенсійної системи.

1.1. Оцінка стану пенсійного забезпечення у світі

Проведений аналіз свідчить, що у світі існують різні моделі пенсійних систем, що ґрунтуються на трьох основних стратегіях: солідарній, накопичувальній і змішаній (або недержавній) [16].

Солідарна стратегія передбачає ті, хто працюють, утримують пенсіонерів.

Накопичувальна стратегія ґрунтується на функціонуванні державних, корпоративних і приватних накопичувальних пенсійних програм, для формування майбутньої пенсії громадянина і є особистою власністю пенсіонера.

Змішана стратегія поєднує комплексне використання в пенсійній моделі елементів солідарної і накопичувальної стратегій.

В країнах світу солідарна і накопичувальна стратегія в чистому вигляді застосовується дуже слабо, а відповідно змішана стратегія – використовує більше країн світу. Світовий досвід організації національних пенсійних систем забезпечення свідчить, що додаткові недержавні пенсії залучають матеріальний компонент у загальному рівні пенсійного забезпечення. В усіх країнах світу недержавні пенсійні фонди визнані приватними соціальними інститутами для покращення матеріального становища непрацездатних членів суспільства та мають високий рівень довіри громадян до пенсійної накопичувальної системи. Зауважимо, що недержавні пенсійні фонди не є нововведенням, ще з початку XVIII століття. Перший пенсійний фонд, організований за принципом «зароби собі на пенсію сам», було створено в Англії; згодом такий фінансовий інструмент прийшов до царської Росії, де називався «касою».

В Україні пенсійна система складається з трьох рівнів:

перший - солідарна, створена для забезпечення базових потреб пенсіонерів та соціального захисту кожного громадянина;

другий – накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, якою передбачається створення додаткових коштів для майбутніх пенсіонерів шляхом обов’язкової сплати внесків на індивідуальні пенсійні рахунки та їх інвестування;

третій - добровільне недержавне пенсійне забезпечення, завдяки якому кожен бажаючий може накопичити додаткові пенсійні кошти для себе, своїх близьких або працівників свого підприємства.

При цьому функціонують лише перший і не в повну міру, третій рівні системи пенсійного забезпечення. В Україні з 1 жовтня зросте розмір мінімальної заробітної плати щомісяця з 6500 до **6700 грн**, у погодинному з 39,26 до **40,46 грн**. Це впливає на збільшення єдиного соціального внеску, наприклад: **мінімального** (у тому числі й для ФОП за себе) з 1430 до 1474 грн (6700 грн x 22); **максимального** - з 97500 до 100500 грн (6700 грн x 15) [3].

В Україні пенсійні фонди третього рівня офіційно з'явилися на початку 2004 року після набрання чинності Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [18].

Наведена інформація з найефективнішими і передовими пенсійними системами різних країн: Великобританія, Казахстан, Німеччина, США, Швеції, Чилі.

У **Швеції** з 1999 році введено нову трирівневу пенсійну систему.

Перший рівень – розподільна система, рівень якої залежить від заробітної плати працівника, формується з внесків, що становлять 16% від заробітної плати. З цих внесків складаються умовні накопичення, тобто накопичуються не живі гроші, а зобов'язання. Умовні накопичення індексуються з урахуванням темпів зростання заробітної плати і демографічної ситуації в країні. Розмір пенсії визначається на підставі умовних накопичень та очікуваної тривалості життя.

Другий рівень – накопичувальна система- залежить від заробітної плати працівника, який відраховує 2,5% заробітної плати на індивідуальний пенсійний рахунок (вибирається приватний пенсійний фонд або кілька фондів, де розміщуються накопичення). На інвестиційну діяльність фондів накладено суттєві обмеження, міністерство фінансів країни здійснює нагляд та проводить щорічну фінансову перевірку і звітує про роботу фондів перед національним парламентом. Гарантована пенсія фінансується з державного бюджету, її виплачують після досягнення 65 років громадянам, які одержують дуже маленьку умовно-накопичувальну і накопичувальну пенсії чи зовсім їх не одержують. У повному розмірі встановлюється тим людям, які прожили в країні 40 років після досягнення 25-річного віку.

Третій рівень – добровільне пенсійне забезпечення набуло найбільшого поширення через добровільні професійні пенсійні системи, регульовані колективним договором між працівником і роботодавцем. Вони охоплюють близько 90% працівників і забезпечують додаткову пенсію. Поступово популярність набувають також індивідуальні добровільні накопичувальні пенсійні системи.

Казахстан – одна з передових країн колишнього Радянського союзу у галузі реформування пенсійного забезпечення, яка першою впровадила обов'язкову накопичувальну пенсійну систему. З 1 січня 1998 р. впроваджено багаторівневу пенсійну систему, що є поєднанням солідарної і накопичувальної

систем.

Солідарна пенсійна система. Право на отримання пенсії мають жінки, старші 58 років, за наявності 20-річного виробничого стажу і чоловіки, старші 63 років, за наявності 25-річного стажу. Допускається можливість виходу на пенсію для чоловіків і жінок у 55 років, якщо розмір пенсійних накопичень є достатнім для отримання мінімальної пенсії. Розмір пенсії в солідарній системі залежить від виробничого стажу і фінансується з бюджету (акумулює спеціальний соціальний податок та інші надходження). Крім того, введено державну базову пенсійну виплату, тобто з 2006 року пенсіонерам незалежно від стажу роботи, заробітку і розміру пенсії щомісяця виплачують базову пенсію в розмірі 20% прожиткового мінімуму, а надалі цю суму доводять до 75%.

Накопичувальна пенсійна система. Усі працюючі громадяни Казахстану в обов'язковому порядку відраховують 10% своїх доходів до накопичувального пенсійного фонду на ідентифіковані пенсійні рахунки. Водночас вони мають право здійснювати також і добровільні пенсійні відрахування. Накопичені засоби інвестуються в економіку, а після припинення трудової діяльності працівника йдуть на його особисте пенсійне забезпечення. Накопичувальна система Казахстану на поточному етапі складається з двох частин: державної і приватної.

Державний накопичувальний пенсійний фонд формує збір тільки обов'язкових пенсійних відрахувань вкладників і здійснює пенсійні виплати одержувачам у порядку, установленому Урядом. Після закінчення визначеного терміну планується приватизація фонду, тобто передача в приватний сектор.

Недержавний накопичувальний пенсійний фонд - юридичні особи (акціонерне товариство відкритого або закритого типу) відповідно до діючого законодавства має право самостійно обирати накопичувальний фонд: державний або приватний. Протягом останніх років ринкова частка державного накопичувального пенсійного фонду зменшується з 90% у 1998 році до 17,9%.

Великобританія – має багаторівневу сучасну пенсійну систему і вважається однією з найдосконаліших у світі. Вона поділяється на три рівні: базові державні пенсії, державні пенсії за вислугою років і недержавні пенсії.

Перший рівень - базова пенсія, яку виплачує держава всім британцям після досягнення ними пенсійного віку. Розмір цієї пенсії не залежить від стажу

роботи пенсіонера, його трудових успіхів і одержуваної зарплати.

Другий рівень - розмір державні пенсії за вислугу років, залежить від стажу працівника і заробітної плати, з якої сплачувалися внески. Працівник, який не бере участь у державній пенсійній програмі, може вийти з неї, при цьому він зобов'язаний брати участь у будь-якій схемі додаткового пенсійного забезпечення.

Третій рівень - недержавна професійна пенсійна система функціонує на підставі укладання колективного договору з роботодавцем для відрахування внесків. У Великобританії є безліч різних способів накопичення приватних пенсій страхових компаній. Недержавна пенсійна система користується найбільшою популярністю серед населення, поступово витісняє державну, дає змогу отримувати велику пенсію, розмір якої працівник регулює самостійно, із розрахунку своїх внесків.

Німеччина – має одну з найефективніших трьох рівневу систему Європи і дуже впливає її формування у багатьох країнах (Австрії, Італії, Франції та Західної Європи).

Перший рівень – обов'язкове пенсійне страхування функціонують на основі законодавчих норм. У Німеччині є чотири «обов'язкові системи» такого типу:

пенсійне страхування робітників, службовців та деяких категорій самозайнятого населення (діячі мистецтв і публіцисти; особи, які мають ремісничі спеціальності; працюють у дома тощо);

пенсійне забезпечення чиновників, яке є обов'язковою системою для державного апарату;

забезпечення старості для фермерів і для членів їхніх родин;

пенсійне забезпечення за професійними групами (лікарі, аптекарі, ветеринари, архітектори, адвокати, нотаріуси тощо).

Державна пенсія має розподільний характер і залежить від рівня зарплати і виробничого стажу. Працівник і роботодавець відраховують до державного пенсійного фонду (однаковий відсоток 19,4% від фонду оплати праці).

Другий рівень – «пенсії від підприємств» виплачують пенсії своїм колишнім співробітникам добровільно додатково до пенсій, зароблених у системі встановленого законом пенсійного страхування.

Третій рівень - турбота про свою старість приватним способом. При цьому

створюється приватний капітал (купівля нерухомості, створення фонду цінних паперів, укладання договорів про довготермінові ощадні внески, про страхування життя та ін.)

На підприємстві є самоврядний структурний підрозділ, що займається корпоративними та особистими пенсійними програмами працівників.

США – пенсійна система ґрунтується переважно на особистому пенсійному страхуванні населення та використовується в деяких країнах Латинської Америки, а також у Португалії. У США функціонують державні та приватні пенсійні програми, що працюють за принципом накопичувальних систем та виконують соціальну та інвестиційну роль.

Розподільні пенсійні системи є «обміном між поколіннями» (працюючі громадяни утримують пенсіонерів). Принцип «обміну» здійснюється в обов'язковому порядку і працює на державному рівні.

Державна розподільна система призначена не для інвестицій, а для гарантованої виплати пенсій пенсіонерам. Найбільша державна пенсійна система США (Загальна федеральна програма - ЗФП) побудована за розподільним принципом та охоплює майже всіх, хто працює в приватному секторі економіки.

Накопичувальні пенсійні системи - містять державні та приватні пенсійні програми. **Державні накопичувальні пенсійні програми** призначені для забезпечення громадян, які працюють на уряд і місцеві органи влади. Основним джерелом надходжень до накопичувальних пенсійних фондів є щорічні внески Федерального уряду, а також інвестиційний дохід фондів. Участь громадян у **приватних накопичувальних пенсійних програмах** є добровільною. Накопичувальні пенсійні фонди є найбільшим джерелом довгострокових інвестицій в економіку США.

Чилі має дворівневу пенсійну систему вже понад два десятиріччя, є найбільш зрілою та найкращою щодо фінансування пенсій. Для цього успішно проведено перехід на нову систему, оскільки уряд підкріпив реформи зміцненням бюджетної дисципліни і знизив податки на фонд заробітної плати.

Гарантується державна виплата, що доповнює обов'язкове накопичувальне страхування в приватних фондах.

Перший рівень – це обов'язкові відрахування коштів із заробітної плати працівника в один із приватних пенсійних фондів, суворо контрольованих державою.

Кожен працівник формує **особистий накопичувальний внесок**, який потім стає його майбутньою пенсією. Пенсійні фонди забезпечують мінімальну гарантовану прибутковість і захист від ризику своїх вкладників. Надано право переходу з одного фонду до іншого. При досягненні пенсійного віку застрахований одержує виплати накопиченої суми або використовує накопичений капітал для придбання довічної особистої пенсії. Якщо стратегія того чи іншого фонду не приносить достатнього прибутку, то пенсія за певних умов надається державою.

Другий рівень – це страхування на випадок настання інвалідності та втрати годувальника. Упровадження нової пенсійної системи в Чилі вплинуло на економіку країни і сприяло розвитку національної фінансової системи. Подібні системи діють в Аргентині, Перу і Колумбії.

Таким чином, всі розвинуті країни знайшли розумний компроміс між державною та приватною пенсіями у вигляді збалансованої, в основному, три рівневої системи. Кожна держава вибудовує власну модель пенсійної системи з урахуванням своїх національних особливостей, при цьому пропорції недержавної пенсії в пенсійній системі поступово збільшуються.

1.2. Оцінка стану пенсійного забезпечення та шляхи його удосконалення

Станом на 01.01.2022 р. чисельність пенсіонерів у країні становила 10,8 млн. осіб, а населення 41,2 млн. осіб (рис. 2).

Рисунок 2 – Динаміка загальної чисельності населення та пенсіонерів в Україні у 2010-2022 рр.

Джерело: [12;13;14].

Протягом періоду 2010-2022 рр. кількість пенсіонерів зменшилася на 4,7 млн. осіб, або ж на 10,2 %. Загальна чисельність населення України впродовж аналізованого періоду скоротилась на 4,7 млн. осіб та склала напочаток 2022 р. 41,2 млн. осіб. За період з 01.01.2016 р. по 01.01.2022 р. кількість населення зменшилась на 6,8 млн. осіб, кількість пенсіонерів – на 1,3 млн. осіб. На початок 2022 р. пенсіонери становили 26 % населення країни.

Відповідно до Закону про недержавне пенсійне забезпечення [18] п.2, ст.60, Розділ 9 можуть здійснюватися наступні види пенсійних виплат (рис. 3).

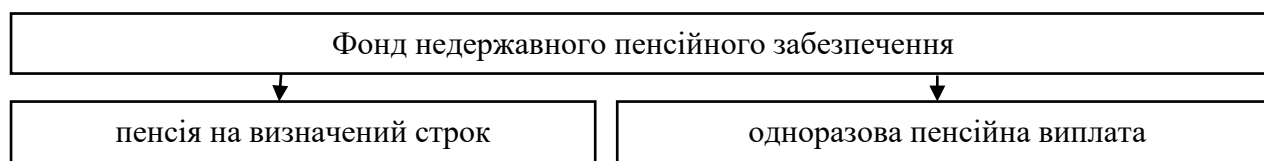

Рисунок 3 – Види недержавних пенсійних виплат

Розміри недержавних пенсійних виплат визначаються виходячи з сум пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, тривалості виплати та формули розрахунку величини пенсії на визначений строк.

В Україні цілеспрямована робота по запровадженню загальнообов’язкової (примусової) накопичувальної пенсійної системи проводиться з 2012 року, особливо в останній рік (2021р.) у зв’язку з прийняттям проектів нормативних документів. В останній період військові події призвели до різкого погіршення економічної ситуації. Хоча, у наших східноєвропейських сусідів (Польща, Угорщина, Чехія) в мирний час і при більш сприятливих економічних умовах не вдалося запровадити накопичувальну пенсійну систему. Фахівці міжнародних фінансових організацій (в тому числі МВФ і Світового банку) зазначають, що для застосування накопичувальної пенсійної системи повинні бути відповідні сприятливі умови, як то стає економічне зростання та значне збільшення доходів населення (хоча б декілька років поспіль). Доцільно погодитися з думкою А. Павловського [15], що інвестиційний дохід від інвестування пенсійних активів має перевищувати рівень інфляції за рік хоча б на 3% (інфляція в цьому році 30%, в 2023 уряд прогнозує 30%). Тобто дохідність має перевищувати мінімум 33%, проте в Україні легальних галузей економіки з такою інвестиційною дохідністю практично не має (максимум може бути 10-12%). Таку дохідність можна отримати тільки в кримінально-тіньових сферах діяльності, як то торгівля

наркотиками чи зброєю. Слід звернути увагу, що в Україні функціонують слабкі фінансові інститути, нерозвинутий ринок цінних паперів та обмежена кількість реальних інвестиційних інструментів порівняно з країнами західної Європи.

Висновки

Проведений аналіз діючої пенсійної системи України свідчить про те, що вона вже не у змозі виконувати належні їй функції, що зумовлено наявними негативними факторами впливу. Відповідно це призводить до погіршення рівня життя пенсіонерів та до ризику неспроможності їх забезпечити. У результаті даної негативної тенденції виникає додаткове, з негативною динамікою посилення, навантаження на Державний бюджет України, дотації з якого, на даний час, є єдиною можливістю мінімального виправлення ситуації за рахунок коштів, необхідних для інших соціально-економічних зрушень. Задля посилення ефективності функціонування пенсійного забезпечення необхідним є:

- завершення військового стану та покращення економічного стану в країні;
- напрацювання заходів посилення боротьби з тіньовою зайнятістю;
- забезпечення розробки стратегії розвитку суб'єкта господарювання, що сприятиме створенню нових робочих місць та підвищенню сум заробітної плати для працевлаштування безробітних осіб ,протидії трудовій міграції

Перелічені заходи забезпечать збільшення власних доходів що підвищить спроможність ефективного функціонування недержавного пенсійного забезпечення.